

האם אכן שחררנו את ירושלים?

עיון במשמעות ההלכתית והמעשית של קדושת ירושלים והשלכותיה הפוליטיות

הרב ישראל רוזנבלט

עם סיום מלחמת ששת הימים ושחרורה של ירושלים, פרסם עיתון מעריב (גליון יום א' 11.06.67) את הצהרתו של דובר הוויטיקן, בה קרא ל'בינאום ירושלים' – היינו, כינונה של ירושלים כמובלעת בינלאומית אשר תהווה "בית של שלום". על פי דרישה זו "כל אחד, בנסיבות כלשהן של שלום או מלחמה וללא הבדל לאומיות או אפליה מכל סוג יכול להגיע למקומות הקדושים". דרישה זו היא כמובן הד למה שכבר הוצע בתכנית החלוקה של האו"ם ב-47'. באופן צפוי ובצדק רב, מדינת ישראל דחתה את ההצעה, המתובלת באינטרסים נוצריים-קתוליים לרוב ובדה-לגיטימציה שרחשו למדינת ישראל במוסדות הוויטיקן באותה התקופה, וכן מצד הנסיון של מדינת ישראל עם גורמי האו"ם, אשר לרוב אינם ניטרליים לחלוטין ומאתגרים עד למאד את האינטרסים הבטחוניים והזהותיים של המדינה.

אולם דווקא כעת, ולאור מצבה האיתן של מדינתנו, עלינו לעיין בעומק הסוגיה – האם ראייתה של ירושלים כאקס-טריטוריה, כשטח בעל אופי בינלאומי או א-לאומי, היא רעיון מופרך הנוגד את עמדת התורה וההלכה, או שמא יש בו בעומקו ניצוץ קדוש והלכתי.

הסוגיות הפוליטיות, הציבוריות והבינלאומיות בשנים האחרונות מרחיקות עד מאד את היתכנותה של האפשרות הזאת עבורנו, מפני שהעיסוק האקטואלי סביב ירושלים דן בעיקר בנושא ההכרה הבינלאומית בירושלים כעיר הבירה של מדינת ישראל. אל תוך ירושלים מתרכזות אפוא אותן שאלות עקרוניות וחשובות, אך גם שאלות רחבות הרבה יותר, הנוגעות במעמדה הבינלאומי של מדינת ישראל בכלל ובמידת החלת הריבונות הישראלית על כל שטחה של ארץ הקודש. ומכיון שאני מאמין כי ירושלים היא כ'לב באיברים', לא רק למדינת ישראל אלא להעולם כולו, בתוכה כל השאלות האלו בוערות ונפיצות הרבה יותר.

בתפיסת עולמי, סוגיית הריבונות של מדינת ישראל על ארץ ישראל היא חשובה ביותר, והיא איננה רק שאלה 'פוליטית' במובנה החילוני, אלא גם שאלה דתית. יחד עם זאת, המעבר המהיר מדי מסוגיית הריבונות בשאר חלקי הארץ לדיון על הריבונות בירושלים עלול לגרום לנו לפספס, ואף לפגום, ברובד העמוק של ירושלים. זאת משום שירושלים, יותר מאשר

מחולת המחנים

שהיא עיר הבירה של מדינת ישראל, היא 'מקדש מלך עיר מלוכה'. היחס בין שתי המשמעויות הללו של ירושלים הוא מורכב בהרבה ממה שעשוי להיראות. עלינו לשאול מהי המשמעות של ירושלים כעיר קודש, ומה משמעות זו תובעת מאיתנו. האם קדושתה הגבוהה יותר של ירושלים היא הבדל כמותי ביחס לשאר חלקי הארץ, או שמא שוני מהותי?

מעמדה של ירושלים כעיר קדושה נידון בשתי סוגיות עיקריות בגמרא (מגילה כו, יומא יב). דרך סוגיות אלו, אנסה לעמוד על היסוד הלמדני, הרעיוני והקיומי של קדושה זו. הגמרא במגילה משווה בין קדושת בית הכנסת של כרכים לבין קדושת ירושלים. קדושתו הנעלית של בית הכנסת שנבנה במטרופולין, ושבגינה לא ניתן למכרו, נובעת מכך שהוא 'בית הכנסת של רבים'. לפי הסבר אחד בראשונים (כך משמע בתוס' רא"ש וכן ברמב"ם הלכות תפילה יא, טז וכן בהסבר המשנ"ב קנג, ס"ק לג), משמעות הדבר היא שבית הכנסת שייך לאנשים רבים, וההגיון הלמדני של ההלכה נובע מכך שמבחינה ממונית אין אפשרות מעשית לקבל את הסכמת כל הבעלים למכירת בית הכנסת. לעומת זאת, לבעלי התוספות יש הסבר אחר: קדושתו של בית כנסת זה נובעת מכך שהוא אינו שייך לאף אחד – "כיון דלדעת אותן רבים נעשה חמורה קדושתו ואינן יכולין למוכרו". שינוי הסטטוס של בית הכנסת של רבים אינו דין בחושן-משפט, עקב ריבוי בעלים שתרמו לבניין בית הכנסת, אלא דין ביורה-דעה, בדיני הקדשות; בית כנסת של עיר נבנה מראש עבור הרבים, והוא אינו מיועד לאיש מסוים או לקהילה ספציפית, אפילו לא לבני אותה העיר. מכח זה חלה עליו קדושה יתירה, העולה אף על קדושת ספר תורה.

הרה"ג שלמה פישר (בית ישי חידושים סימן ע) מסביר בדין "מעילה בקונמות" כי שם שמיים וקדושה חלים באופן אוטומטי על חפץ מסוים שאדם נודר ממנו הנאה, שכן המצב הראשוני של כל דבר בעולם הזה הוא שהוא שייך להקב"ה שהרי "לה' הארץ ומלואה". אמנם, בפועל הארץ שייכת לאדם – "והארץ נתן לבני אדם", אך ברגע שבני האדם מסירים את בעלותם מחפץ מסוים, כפי שעשוי לקרות כאשר אדם נודר שאף אדם לא יהיה רשאי להשתמש בחפץ מסוים, הבעלות עליו חוזרת להיות של הקב"ה, ולכן שייך בו דין מעילה. נראה שכך יש להבין את דברי התוספות ואת היסוד הלמדני בקדושת בית כנסת של רבים – היינו, קדושה גדולה זו נובעת מכך שבית הכנסת הזה אינו שייך לאף אדם בעולם.

נימוקם של התוספות, הקושרים את דין קדושת בית הכנסת לדיני הקדשות ולא לדיני ממונות, מסתבר יותר בסוגיה, שכן בהמשכה היא משווה בין קדושת בית הכנסת לבין קדושת ירושלים. מפני מה ירושלים קדושה? מפני שלא נתחלקה לשבטים.

ע"פ הגמרא עמדה זו נתונה במחלוקת רבי יהודה וחכמים. מחלוקתם המקורית קשורה לנגעי בתים בירושלים:

האם אכן שחררנו את ירושלים? עיון במשמעות ההלכתית והמעשית של קדושת ירושלים והשלכותיה הפוליטיות

בבית ארץ אחזתכם – אחוזתכם מיטמא בנגעים, ואין ירושלים מיטמא בנגעים. אמר רבי יהודה: אני לא שמעתי אלא מקום מקדש בלבד.

על פי חכמים, ירושלים, בניגוד לשאר ארץ ישראל, איננה בגדר "אחוזתכם". רבי יהודה סבור שרק בית המקדש עצמו נבדל משאר הארץ, ורק הוא אינו בגדר "אחוזתכם". הגמרא בהמשך מתקנת את דברי רבי יהודה, ודבריו אמורים לא רק על מקום המקדש אלא על כל מקום מקודש, ובכלל זה גם בתי כנסת. הסוגיה תולה את המחלוקת במחלוקת אחרת – האם נחלקה ירושלים לשבטים.

לפי דעה אחת, ירושלים נחלקה לשבטים כמו שאר חלקי הארץ, והיא עצמה נחלקה בין שבטי יהודה ובנימין. הברייתא אף מתארת כי בנימין זכה שחלק מבית המקדש יהיה בתוך נחלתו דווקא בשל כיסופיו לירושלים:

ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת בחלקו של בנימין, ובה מזבח בנוי, והיה בנימין הצדיק מצטער עליה בכל יום לבולעה, שנאמר חפף עליו כל היום לפיכך זכה בנימין ונעשה אושפיזכן לשכינה.

רצונו של בנימין לאחוז בירושלים, במקום המקדש, ושחבל ארץ זה יהיה שלו, הוא שהפך את נחלתו להיות זו שמארכת את השכינה בתוכה.

דעתם של חכמים חולקת, ולדידם ירושלים לא נחלקה לשבטים. לכך יש נפק"מ כלכלית מרחיקת לכת:

אין משכירים בתים בירושלים, מפני שאינן שלהן. רבי אליעזר בר' שמעון אומר: אף לא מיטות.

על כל מי שגר בירושלים לדעת כי הנכס אינו שלו, והוא איננו יכול לדרוש שכר עבור השכרת הבית ואף לא עבור השכרת מיטה ללון בה.

יוצא אם כן שאף קדושתה של ירושלים, כמו בית הכנסת של כרכים, נובעת מכך שהיא איננה שייכת לאף אחד; אף אדם בעולם אינו יכול לאחוז בפיסת אדמה בירושלים ולומר "כולה שלי". ר' דוד שלמה אייבשיץ (ערבי נחל, בלק, א) מסביר כי קדושת ירושלים לא בטלה עולמית דווקא משום שלא נתחלקה לשבטים.

מחולת המחנים

יתירה מזו, אם נדייק היטב נבחין בכך שרבי יהודה אינו חולק על חכמים בשאלה מהי קדושה, אלא בשאלת קדושתה של ירושלים גם רבי יהודה מודה שמקום המקדש, או מקומות מקודשים, אינם מטמאים בנגעים, מפני שגם הוא סבור שמשמעות הקדושה היא הסרת בעלות ואחיזה. ההבדל היחיד הוא שלדעת ר' יהודה, המקדש הוא המקום יחיד העונה לקריטריון הזה, ולא העיר ירושלים כולה.

הרמב"ם (עבודה זרה ד, ד) פסק כדעת חכמים, שירושלים לא נתחלקה לשבטים, ובכך קיבע את מעמדה של ירושלים כעיר הקודש.

לא יפלא אפוא שהעיר בה אין מי שיכול לומר "שלי" ולהתגדר בד' אמותיו היא העיר עליה נכתב "ירושלים הבנויה כעיר שחוכרה לה יחדיו", עיר ההופכת את כולם חברים ומצליחה לאחד את כולם למרות הבדלי המעמדות.

גם מבחינה טופוגרפית, מציין דוד המלך את מעלתה של ירושלים כעיר ש"הרים סביב לה". הצופה על ירושלים מהר הצופים, מהר הזיתים, מארמון הנציב או מהר ציון יבחין כיצד מיקומה של ירושלים בין כתפי ההרים שסביבה יוצר צורה מעגלית. להיבט גאומטרי זה השפעה על תודעתו של הצופה, ועל העמדה הקיומית לנוכח ירושלים. סביב לירושלים כולם ניצבים על היקפו של עיגול, במרחק שווה מן המרכז. ירושלים מבטאת את המדרגה שתהיה לעתיד לבוא, כפי שמלמד אותנו עולא ביראה בשם רבי אלעזר:

עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם
בגן עדן וכל אחד ואחד מראה באצבעו שנאמר: ואמר ביום ההוא
הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה
בישועתו (תענית לא).

נמצאנו למדים כי יש קשר אינהרנטי בין קדושת ירושלים לבין היותה אקס-טריטוריה, שטח גיאוגרפי שלא ניתן לאחוז בו, שאינו נחלה של בני האדם אלא של הקב"ה – 'מקדש מלך עיר מלוכה'. לא בכדי מלמדנו ר' יהושע דמן סכנין בשם רבי לוי (בראשית רבה פרשה כב סימן ז) כי הרצח הראשון בהיסטוריה נבע מכך שכל אחד ביקש בעלות על מקום המקדש. תחושת הבעלות, והכוח הנלווה אליה סותרים את עקרון הקדושה של העיר.

בכך ניצבת ירושלים באופן מנוגד לשאר ארץ ישראל, שכן קדושת הארץ קשורה באופן מהותי לפסוק "בארץ אחוזתכם", היינו בהיאחזות בארץ, ברוב יושביה עליה, ובחלוקת הארץ לנחלות. קדושת ירושלים, לעומת זאת, באה לה דווקא מפני שבה מרפים את האחיזה והבעלות. אם כנים הדברים, הרי שהיחס בין יום העצמאות ליום ירושלים הוא יחס כפול. מהך גיסא, האחד הינו המשך היסטורי ישיר של השני, ומלחמת ששת הימים היא השלמה

האם אכן שחררנו את ירושלים? עיון במשמעות ההלכתית והמעשית של קדושת ירושלים והשלכותיה הפוליטיות

של מלחמת השחרור. מאידך, כל אחד מהם תובע מאיתנו תנועה אחרת לחלוטין בנפש ובמעשה. האחד תובע האחזות ואילו השני הרפיה, האחד מחייב הבדלה ואילו השני הזמנה. לאחד אופי לאומי מובהק ואילו השני מבקש שיתופיות, בינלאומיות או א-לאומיות. ביום העצמאות אנו חוגגים עם חבלי הארץ אשר נתן ה' לנו, ואילו ביום ירושלים עם חבל-ארץ שאותו אנו נותנים בחזרה להקב"ה.

ניתן לצמצם את משמעות הדברים להקשר הפנים-ישראלי בלבד, ולטעון כי שירושלים היא ראשית כל בירתה של מדינת ישראל, הן ברמה הפנים-ישראלית והן במישור יחסי החוץ; יתירה מזאת, ירושלים היא שיאה של הריבונות הישראלית בארץ הקודש, אלא שביחסים בין השבטים השונים של החברה הישראלית לכולם שייכות שווה לירושלים, והיא איננה שייכת לציבור זה יותר מאשר לציבור אחר.

אולם ניתן גם להבין כי ליסוד מהותי זה של קדושת ירושלים משמעות רחבה בהרבה, לפיה ההרפיה מהאחיזה הקשיחה מבחינה בעלותית על ירושלים מקנה לה אופי אוניברסאלי במידה רבה. במובן זה, המאמץ שצריך להיות מושקע בירושלים כדי לרומם את קדושתה אינו מצוי בהחלה חזקה יותר של ריבונות אלא דווקא בהקדשתה לרבים. כדברי רבי יונתן לעיל, כיון שמכל העולם באים אליה הרי היא של רבים, ואז "נעשית חמורה קדושתה". דווקא אי-האחיזה הזאת בירושלים תביא לפתיחת שערי העיר ולהיותה של ירושלים מזמינה את כל מי מבאי עולם שמבקש להתקרב למקום הקדוש, ללב העולם. ואם נכונים הדברים כלפי קדושת ירושלים, בן בנו של ק"ו שנכונים הם כלפי הר הבית.

בשנת 1967 שחררנו את ירושלים מאחיזתם של זרים אשר ביקשו להשמיד להרוג ולאבד, ושחיללו (ועדיין מחללים) את הר ה'. אך האם שחררנו אותה גם מהאחיזה שלנו?

שאלה זו יכולה להיות מלהיבה מבחינה רוחנית ורעיונית, אך במישור המעשי והפוליטי יש להבין כי לפנינו עומד פרדוקס מורכב. הפרדוקס טמון בכך שתפיסה זו של מהות הקדושה, של הקשר בין קדושה לאוניברסאליות אמיתית, היא עצמה עמדה תורנית-יהודית. האימפריות, הדתות והתרבויות אשר דיברו לאורך ההיסטוריה בשם האוניברסאליות נמצאו לבסוף מנסים לצבוע את העולם בצבע אחד – זה שלהם. זאת בניגוד לעמדתה של מסורת ישראל, המעוניינת כי כל תרבות, עם ולשון יביאו את ייחודיותם ואת ברכתם כאשר יבואו להתברך בעצמם בבית המקדש, אשר יהווה בית תפילה לכל העמים. דווקא בשל כך, הפקדת ירושלים בידי גוף בינלאומי זר עשויה להוביל לחילול קדושתה.

מחולת המחנים

מאידיך – וכאן ניתן להציע תרגיל מחשבתי מאתגר – האם חשוב שעל מדי משמר המקדש יופיע סמלה של מדינת ישראל? הרמב"ם (כלי המקדש י, יג) מתאר את הלבוש המיוחד של הלויים שהיו שוערים ומשוררים בהר הבית:

הכהנים היו חוגרין אפוד בד [...] ואף הלויים היו חוגרין אותו [...] אפוד זה היו חוגרים אותו בני הנביאים ומי שהוא ראוי שתשרה עליו רוח הקודש.

על מדיהם של שומרי בית המקדש לבטא דבר אחד בלבד – השראת רוח הקודש. אם נשתמש בשפתו המשיחית של הראי"ה קוק, אזי העליה מארץ ישראל לירושלים ומקום המקדש כמוה כמעבר בין משיח בן יוסף למשיח בן דוד:

ובאשר התכלית האחרון אינו התגדרות לאומיות, כי אם השאיפה לאחד כל באי עולם למשפחה אחת – שאם שזה צריך גם כן מרכז מיוחד, מכל מקום אין הכונה כולה רק המרכז כי אם פעולתו גם כן על הכלל הגדול – על כן כשצריך העולם לעבור מענין הלאומיות אל הכללות, צריך להיות גם כן כעין הריסה אל הדברים שהושרשו מצד הלאומיות הצרה, שיש עמה המגרעות של אהבה הפרטית היתירה (אחרון בבויסק, ה).

בניגוד למה שניתן לחשוב בתוך השיח הפוליטי הנוכחי, אין כאן לא בלבול זהותי ולא ויתור ללחצים בינלאומיים, כי אם מימוש של עומק שליחותו של עם ישראל בעולם ושל קדושת ירושלים. אין בדינו ברירה כי אם ליצור בתוכנו באומץ את התנועה הכפולה הזו, על מנת להיענות לתביעת הקדושה שירושלים תובעת מאתנו. קדושת ירושלים תובעת מאתנו לרכז בתוכה את הסממנים הפוליטיים של הריבונות, את תחושת ה"שלנו" ו"בידינו", למינימום.

עבורי זוהי אינה תנועה סותרת אלא משלימה. ניתן לדמות אותה לפרח בעל שורשים איתנים וגבעול חזק, אשר דווקא הם אלו המאפשרים את פריחתם של עלי הכותרת העדינים, הנפתחים ומזמינים אל תוכם פרפרים, דבורים, וכל מעופף שרק יחפוץ לינוק מן הצוף ולפזר את האבקנים בכל העולם.

הקושי כמובן נובע מכך ששיבתנו חזרה למקום בית מקדשנו קשורה לתפילות ולדמעות האינסופיות של אבותינו ואימותינו על ירושלים; למאמצים, ללחימה ולמסירות הנפש. גם כעת, רבים מרגישים כי עדיין לא שחררנו מספיק את ירושלים ואת מקום המקדש מבחינה פוליטית. אין ספק כי קשה להיות בתנועת הרפיה והזמנה כאשר יהודים מופלים לרעה בהר

האם אכן שחררנו את ירושלים? עיון במשמעות ההלכתית והמעשית של קדושת ירושלים
והשלכותיה הפוליטיות

הבית יותר מכל אדם אחר בעולם. עם זאת, דומני כי בעת הזאת, במציאות הפוליטית
הבינלאומית, כאשר מתהדקים הקשרים עם מדינות מוסלמיות יחד עם עליית חוסנה הצבאי
של מדינת ישראל, קדושת ירושלים מתעוררת מחדש ודורשת מאיתנו להצליח ולרומם
עצמנו לקומה הבאה של ייעודנו בארצנו. אנחנו נקראים לפעול בדרכים שונות מאלו שפעלנו
בהן עד כה. לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות.